

spíše o reakci na bezprostřední situaci a především o protesty proti neoblíbeným úředníkům či zase o snahu vynutit si jmenování určitých oblíbených osobností. Jen v prvním desetiletí Anastasiovy vlády si konstantinopolský lid třikrát vynutil jmenování městského eparcha podle své vůle. Tak roku 498 se přívrženci Zelených v hippodromu vzbouřili proti zatčení několika svých představitelů a při srážce s vojáky vznikl dokonce požár, který zachvátil až císařskou bránu; kámen byl přitom vržen i na samotného císaře. Výtržnosti ustaly teprve tehdy, když císař jmenoval prefektem hlavního města vůdce strany Zelených, kterým ostatně sám stranil. Podobné vzpoury a výtržnosti však vznikaly i v jiných velkých městech říše, kde byla závoďště, jako v Antiochii, kde dav donutil *comita* Východu Kalliopia opustit město, či v Alexandrii. Roku 507 vypukly dokonce v konstantinopolském hippodromu bouře jako akt solidarity s obdobnými výtržnostmi v Antiochii a musely být potlačeny vojskem.

Mnohé z těchto výtržností souvisely s církevními spory. Anastasios při svém zvolení přislíbil, že se bude přidržovat chalkedonského vyznání víry, jež ovšem chápal ve smyslu Zenonova ediktu *Henotikon*, který nadále zůstával oficiální formulací císařské církevní politiky. Bylo však obecně známo, že Anastasios sympatizuje s monofysity, a skutečně se během své vlády k jejich straně stále více přikláněl. To mu sice získalo sympatie ve východních provinciích, zato jeho monofysitská politika vzbuzovala odpor mezi obyvateli hlavního města a roku 512 byla příčinou velkého lidového povstání. Bezprostřední podnět k tomu zavedl císařův pokus včlenit do jednoho hymnu zpívaného v liturgii (*Trishagion*) slova, jež byla chápána jako projev učení o jediné přirozenosti Kristově. Z pouhé výtržnosti v chrámu Boží Moudrosti, kterou chtěl císař nechat potlačit vojáky, se vyvinula obrovská vzpoura, při níž byli občané známí svým monofysitským přesvědčením hromadně pobíjeni, byly zapalovány a ničeny domy vysokých úředníků a posléze celá část města mezi císařským palácem a Konstantinovým fórem lehla popelem. Zelení a Modří zapomněli na svou rivalitu a společně se postavili proti císařským gardám. Zlom v povstání přineslo až vystoupení samotného císaře, který předstoupil bez doprovodu před rozvášněný dav neoděn v purpurové roucho a bez diadému a nabídl svou abdikaci. Teprve toto jeho gesto vůdce vzpoury zarazilo a přimělo davy, aby se rozptýlily.

Nespokojenosti většiny konstantinopolského obyvatelstva s náboženskou politikou Anastasia se však pokusil využít vojenský velitel provincie Thrákie Vitalianus, který se v letech 513–517 ve jménu ortodoxie třikrát pokusil na souši i po moři dobýt hlavní město a prohlásit se císařem. Anastasiovi se podařilo všechny jeho útoky odrazit, nikoli však Vitaliana porazit či zlomit odpor obyvatel Konstantinopole. Rozpor mezi monofysitismem a ortodoxií zůstával stále palčivým problémem, v němž nacházely výraz rozpory mezi obyvatelstvem východních provincií a ústřední vládou a který byl trvalou hrozbou pro jednotu a vnitřní stabilitu říše.

Justiniánův pokus o obnovu římské říše

Anastasios zemřel bez legitimního dědice. Zatím co se senát dohadoval o tom, koho zvolit jeho nástupcem, a lid shromážděný v hippodromu se bouřil, aniž by ovšem byl projevil schopnost vybrat vlastního kandidáta, rozhodlo o jmenování nového císaře vojsko. Byli to ve skutečnosti příslušníci palácové gardy (*excubitores*), kteří prosadili korunovaci svého velitele Justina (518–527). Jeho vzestup k císařské moci je dokladem veliké sociální mobility v raně byzantské společnosti, kterou umožňovalo především zastávání církevních úřadů a ještě více vojenská služba. Justinos pocházel z nejnižších společenských vrstev, z prostředí chudých illyrských zemědělců usazených v Thrákii, odkud se v mládí vydal do hlavního města hledat si obživu. Díky své tělesné síle a fyzické zdatnosti byl přijat za člena císařské gardy a během dvou desetiletí postupně povýšil až na místo jejího velitele. Nikdy se nenačil pořádně číst a psát a prý i vlastní podpis mu činil až do smrti potíže. Nechyběla mu sice přirozená inteligence a jako vojenský velitel se plně osvědčil, ale problémy spojené s řízením státních záležitostí naprosto přesahovaly meze jeho možností. V tomto směru stále více spoléhal na svého synovce Petra Sabbatia, kterého adoptoval a povznesl k nejvyšším hodnostem a který už za Justinova života byl skutečným vládcem celé říše. Roku 525 mu byl udělen titul *caesar* a v dubnu 527, krátce před svou smrtí, ho dal Justinos korunovat za svého spolucísaře.

Tento muž, známý pod jménem Justinián, jež přijal při své adopci a jemuž historie souhlasně přičkla epitheton Veliký, byl nepochybně nejvýznamnějším vládcem celého raně byzantského období a jedním z největších byzantských císařů vůbec. Na rozdíl od svého strýce, i když právě jeho zásluhou, získal skvělé vzdělání, jež ovšem přineslo tak vynikající výsledky jen díky Justiniánovu mimořádnému nadání a jeho obrovské vůli a nesmírné pracovitosti. Přestože pocházel stejně jako jeho strýc z polobarbarského prostředí jen povrchně romanizovaných illyrských sedláků, považoval se sám přímo za ztělesnění tradic římského ducha a svůj životní úkol, určený mu přímo božskou prozřetelností, spatřoval v obnově velikosti a moci římské říše.

Předním cílem tohoto úsilí bylo znovuzískání západních oblastí římské říše, které se v průběhu pátého století dostaly do moci barbarů. Války, jež Justinián s tímto cílem po více než dvě desetiletí vedl, se jeví nejvýraznějším rysem jeho panování a ne zcela právem zastíňují ostatní činy jeho vlády. Justiniánovo úsilí o obnovu říše však ve skutečnosti tvořil promyšlený komplexní program, který zasahoval do všech složek života její společnosti. K jeho uskutečnění si Justinián dokázal vybrat řadu schopných spolupracovníků, jako byli vojevůdci Belisarios a Narses, právník Tribonianus, Ioannes z Kappadokie, *praefectus praetorio*, jenž ve skutečnosti stál v čele státní správy, a vedle nich desítky dalších, schopných iniciativně vykonávat císařovy příkazy a přitom mu bezvýhradně oddaných. Jeho nejbližším a nejspolehlivějším spolupracovníkem byla však jeho manželka Theodo-

ra. Pocházela z nejubožejšího a nejvíce opovrhovaného prostředí konstantinopolské chudiny. Byla dcerou hlídače medvědů v hippodromu, kde ona sama už od dětství vystupovala. Když ji Justinián ještě za vlády svého strýce poznal, měla za sebou velmi pochybnou minulost. Přesto se do ní vášnivě zamiloval a aby si ji mohl vzít za ženu, prosadil i proti vůli císařovny Eudoxie změnu zákona, zakazujícího příslušníkům senátorského stavu uzavírat manželství s herečkami. Ukázalo se to být šťastnou volbou. Theodora projevila nevšední inteligenci a především rozhodnost a stala se Justiniánovi netoliko oddanou životní družkou, ale i užitečnou a často přímo nepostradatelnou pomocnicí při uskutečňování jeho záměrů, a to i vzdor tomu, že v některých ohledech se jejich názory a někdy i jednotlivé politické záměry různily, jako např. v otázkách církevní politiky.

Justinián se o teologii osobně hluboce zajímal. Římské, tj. křesťanské imperium chápal jako pozemské uskutečnění říše Kristovy a jeho obnovení a rozšíření jako úkol svěřený mu božským příkazem. Jeho uskutečnění muselo být v jeho pojetí nezbytně založeno na prosazení jednotné pravé víry. Justinián proto hned po svém nástupu na trůn rozhodně vystoupil proti všem zbytkům pohanství. Pohanům bylo zakázáno zastávat státní a vůbec veškeré veřejné úřady, poslední zbylé pohanské svatyně, jako např. proslulý Ammonův chrám v libyjské poušti, byly proměněny v křesťanské chrámy. Roku 529 dokonce zrušil proslulou athénskou akademii, jejíž profesori odešli na dvůr perského velekrále; znamenalo to více než jenom uzavření posledního střediska klasické řecké filosofie — byl to přímo symbolický rozchod s tradicí staré pohanské vzdělanosti. S velkou rozhodností Justinián vystupoval proti sektám a vyznáním, které si udržovaly nezávislost na křesťanské církvi, ať už to byli manichejci, montanisté či jiní. Za jeho vlády došlo také k pronásledování židů.

Především však se Justiniánovo úsilí zaměřilo na prosazení jednoty v církvi samé. Hned po Justiniánově příchodu k moci došlo k radikální změně oficiálního východořímského stanoviska. Zatímco na konci Anastasiovy vlády byly styky mezi císařem a papežskou kurií zcela přerušeny, jedním z prvních Justiniánových vládních aktů bylo, že oznámil své zvolení papeži Hormisdovi, přičemž zároveň prohlásil svou ochotu přidržovat se chaledonského vyznání. Není pochyby o tom, že iniciativu v tomto směru vyvinul právě Justinián, který také měl v jednání s Římem hlavní roli. Zdá se že jeho podpora ortodoxie a odmítavý vztah k monofysitismu vyjadřovaly jeho skutečné náboženské přesvědčení, nepochybně však jeho postoj byl určován i politickými cíli. Plán dobýt nazpět ztracené západní provincie by s těžší měl vyhlídku na úspěch bez podpory místního obyvatelstva, které se vesměs hlásilo ke katolické víře. Příklon k ní měl ovšem nezbytně za následek odcizení obyvatelstva východních provincií. Toho však Justinián ve své jednostranné orientaci na získání západních provincií nedbal a hned po svém nástupu na trůn zahájil dokonce pronásledování monofysitů.

Monofysité naproti tomu nacházeli podporu u císařovny Theodory, která jim stranila a poskytovala všemožnou podporu. Pod jejím vlivem posléze Justinián

jejich pronásledování tiše zastavil a roku 532 se dokonce pokusil dosáhnout smíru v církvi vypracováním určitého kompromisu. Dosáhnout jej bylo cílem teologické disputace zorganizované v císařském paláci, k níž bylo přizváno po šesti biskupech z obou protivných stran. Vzdor velkému tlaku, který císař na účastníky disputace vykonával, byl však její výsledek pramalý. Přesto 15. března 533 Justinián slavnostně vyhlásil vlastní „Vyznání víry“, které mělo představovat formuli, jež by byla přijatelná oběma stranám a stala se základem jednoty církve. Podobně jako Zenonovo *Henotikon* vyhlášené o půlstoletí dříve se však zcela minulo cílem. Justinián při jeho formulaci sice projevils nejen skvělou schopnost pronikavého teologického myšlení a smysl pro jemné formulační finesy, ale i velkou diplomatickou obratnost, nebral však v úvahu hluboké politické a kulturní rozpory mezi jednotlivými částmi říše, jež byly do velké míry hlavní příčinou a vlastním zdrojem náboženských sporů, a proto jeho úsilí muselo nezbytně ztroskotat.

O deset let později, když se už zdálo, že válka na západě je v podstatě rozhodnuta v římský prospěch a kdy se ale také jevílo stále více nezbytným získat dobrou vůli obyvatelstva východních provincií, na nichž záviselo zásobování hlavního města a jež představovaly nejdůležitější zdroj státních příjmů, se Justinián znovu pokusil nalézt prvek, který by mohl sjednotit rozštěpenou církev. Když se předtím nepodařilo dosáhnout shody o společném vyznání víry, měl nyní být nalezen jednotící prvek v odsouzení společného protivníka. Roku 543 nebo 544 vydal Justinián edikt odsuzující některé spisy východních církevních autorů — Theodora z Mopsuestie, Theodoretu z Kyrrhu a Iba z Edessy — jako nestoriánské. Ovšem ani tento krok nepřinesl žádoucí účinek. Monofysité přijali edikt chladně. Jakkoli nestoriánství odsuzovali, bylo už pro ně v podstatě odbytou záležitostí; to, co požadovali, bylo odsouzení chaledonského učení o dvojí přirozenosti Kristově. Naproti tomu mezi západními biskupy vyvolal císařův výnos bouři odporu. Justinián se pokusil získat pro své stanovisko papeže Vigilia, kterého pozval do Konstantinopole. Ten je sice zprvu schválil, ale později pod tlakem západního episkopátu svůj souhlas opět odvolal. Mezi ním a císařem došlo k otevřenému sporu, v němž Justinián neváhal užít vůči nejvyššímu duchovnímu představiteli církve nátlaku a dokonce přímo násilí. Donutil Vigilia setrvat v Konstantinopoli a nakonec zúčastnit se i proti své vůli koncilu, který Justinián roku 553 sám svolal, aby jím dal potvrdit své stanovisko ve „sporu o tři kapitoly“, jak byl spor o pravověrnost uvedených spisů nazýván. Tento koncil, přestože byl ignorován většinou západního duchovenstva, byl prohlášen ekumenickým a císař na něm donutil slabošského Vigilia, aby proti svému vlastnímu přesvědčení „tři kapitoly“ veřejně odsoudil.

Tento případ názorně dokumentuje Justiniánův postoj vůči církvi. Jestliže v některém okamžiku byzantských dějin můžeme oprávněně mluvit o *caesaropismu* (nadvládě císařské moci nad církví), je to právě období Justiniánovy vlády. Justinián sice sám vícekrát, jako např. v preambuli k jedné ze svých novell, zdůrazňoval specifický význam a zvláštní poslání moci světské (*imperium*) na

straně jedné a moci duchovní (*sacerdotium*) na straně druhé, přesto však nejvyšším a ve skutečnosti jediným svrchovaným činitelem ve všech záležitostech byl v jeho pojetí císař jako osobnost povýšená božskou prozřetelností nad ostatní lidstvo a pověřená uskutečňovat božskou vůli na zemi. Justiniánovu vládu lze charakterizovat jako teokratický absolutismus, v němž panovník odvozoval svou moc z moci nadpřirozené a osoboval si z toho titulu právo na naprosto ničím neomezené rozhodování.

Císař byl rovněž hlavním zdrojem a interpretem veškerého práva. Za Justiniánovy vlády můžeme konstatovat zdánlivě paradoxní zjev, že právě v období nejvyššího absolutismu dochází k intenzivní kodifikační činnosti a klasické římské právo, které se vyvíjelo po více než tisíc let, dostává svou definitivní podobu, v níž se dochovalo po následující staletí a v podstatě až do současnosti. Krátce po svém nástupu na trůn, v únoru 528, ustanovil Justinián komisi, jejímž úkolem bylo zrevidovat všechny tři dosud užívané zákoníky — kodexy Gregoria a Hermogena, jež měly spíše soukromou povahu, a zároveň oficiální kodex císaře Theodosia — a sestavit místo nich kodex nový, který by je nahradil, odstranil jejich nedůslednosti a rozporů a navíc zahrnul ještě nové zákony vydané císaři během století, jež uplynulo od vydání Theodosiova kodexu. Komise pracovala s mimořádnou rychlostí a už za 14 měsíců, v dubnu 529, mohl Justinián nový kodex, vydaný pod jeho jménem — *Codex Justinianus* — slavnostně vyhlásit.

Římské právo vedle zákonů a výnosů vydaných císaři však sestávalo ještě z výroků a komentářů různých právníků, které se někdy opakovaly, mnohdy si zase odporovaly a především byly ve svém množství naprosto nepřehledné a chaoticky neuspořádané. Provést z nich aktuální a systematicky utříděný výběr, který by měl nadále závaznou platnost jako doplněk vlastního zákoníku, bylo úkolem nové komise, kterou Justinián jmenoval roku 530 a v jejíž čelo byl už postaven proslulý právník Tribonianus. Byl to nesmírný úkol: komise musela pročíst na dva tisíce knih od čtyřiceti různých autorů. Přesto však jej splnila během tří let a v prosinci roku 533 mohl Justinián jí vytvořenou příručku pod názvem *Digesta* (či *Pandektai*) vyhlásit jako nadále jediné platnou a závaznou pro všechny soudy říše. Současně s tím komise vytvořila ještě další příručku nazvanou *Institutiones*, což byla jakási učebnice pro všechny adepty právnícké kariéry. Konečně pak byla ještě provedena revize a vypracována druhá, definitivní verze Codexu Justiniánova a soubor těchto tří příruček byl potom v listopadu roku 534 slavnostně vyhlášen za jediné platný zákoník.

Justinián chápal právo jako vyjádření a formulování neměnného božského řádu. Nicméně potřeby každodenního života už od samého začátku ukázaly nezbytnost tento zákoník, který měl být jednou provždy daný, doplňovat a dokonce i pozměňovat. To se dělo zvláštními zákony, které byly nazývány *Novellae*. A bylo dokladem skutečných společenských a kulturních poměrů, že zatímco *Codex* byl sepsán v latině, tyto nové zákony, reagující na bezprostřední situaci, byly už z větší části formulovány řecky. Řečtina se v šestém století stala už naprosto převládajícím

jazykem východořímské společnosti, který pronikl i do státní administrativy, zatímco latina si udržela své místo jako oficiální jazyk jen na soudech a ve vojsku.

Justinián se neomezil jen na reformy zákonodárné, ale snažil se provádět i konkrétní změny v státní správě, aby mohla účinněji sloužit svým úkolům. Některé menší provincie byly sloučeny ve větší celky a v některých případech, zejména v Malé Asii a v Egyptě, byli v jejich čelo postaveni správci pověřeni jak civilní, tak vojenskou pravomocí. Byla to podstatná, byť jen na výjimečné případy omezená změna dosavadního správního systému zavedeného Diokleciánem, která předznamenala vznik nové byzantské administrativní soustavy v 7. a 8. století.

Bezprostředně však ještě větší význam měl Justiniánův pokus o odstranění korupce v byrokratickém aparátu. Chtěl toho dosáhnout zrušením tzv. *suffragii*, tj. poplatků, které uchazeči o úřady, zejména ve správě provincií, museli za ně zaplatit. Těžili z toho sice především někteří vysocí státní úředníci jako praetoriánští prefekti, ale v době finanční tísně císař Zenon neváhal užít této praxe i ve prospěch státní pokladny. Úředníci, kteří za své postavení museli draze zaplatit, chtěli přirozeně svých úřadů využít k tomu, aby získali vynaložené peníze nazpět, a tak Justinián nepochybně právem viděl v *suffragiích* jednu z hlavních příčin útisku provinciálů, ale zároveň i snížení příjmů státu, protože značné částky, jež měly jako daň plynout do státní pokladny, putovaly do soukromých kapes jednotlivých úředníků. Roku 535 vydal proto z podnětu císařovny Theodory zákon rušící *suffragia*, v němž zároveň přísně zakazoval úředníkům všech stupňů, aby od poddaných vymáhali jakékoli poplatky ve svůj prospěch. Chtěl tím docílit jak spravedlnost pro občany říše, tak zároveň zvýšit jejich schopnost platit daně, protože potřeby státu v důsledku válek, nákladných staveb či poplatků posílaných za hranice stále rostly. A tak zatímco se císař snažil poddané chránit před vykořisťováním jednotlivců, státní daňový útlak se ve skutečnosti soustavně zvyšoval.

Značně k tomu přispěla i osobnost Ioanna z Kappadokie, kterého Justinián roku 531 jmenoval praefektem praetorio a tím ho ve skutečnosti postavil do čela veškerého státního administrativního aparátu. Byl to muž mimořádně schopný, ale také naprosto bezohledný a postrádající jakýchkoli mravních zásad či ohledů. Dovedl daňový systém říše k dokonalosti a přitom také dokázal, že všechny nové daně a poplatky, které zavedl, byly skutečně řádně placeny. Jeho daňová opatření postihla všechny vrstvy obyvatelstva nevyjímaje bohaté a společensky privilegované senátory, nejvíce však jimi byly postiženy nejširší masy obyvatelstva, zejména na venkově. Sociální napětí však značně rostlo i v městech a zejména v Konstantinopoli a na začátku roku 532 vybuchlo v mohutném lidovém povstání známém pod názvem *Nika!* („Zvítězí!“).

Povstání propuklo celkem z banální příčiny. Původ mělo v násilnostech v hippodromu vyvolaných bitkami mezi přívrženci Modrých a Zelených. Když však sedm vůdců výtržností bylo odsouzeno k smrti, nálada davu se změnila. Modří i Zelení se spojili a požadovali omilostnění dvou odsouzených, kterým se podařilo zachránit a najít útočiště v kostele. Současně však začali pokřikovat hanlivá hesla proti

císaři a požadovali též sesazení nejvíce nenáviděných hodnostářů – městského prefekta, právníka Triboniana a především Ioanna z Kappadokie. Císař, vyděšen rozsahem lidové vzpoury a ve snaze dav uklidnit, před něj po Anastasiově vzoru předstoupil a ohlásil propuštění všech tří ministrů. To však jen přililo oleje do ohně a dav se obrátil proti Justiniánovi. Jen s námahou se mu podařilo uniknout zpět do paláce, zatímco vzbouřené davy řádily po městě, ničily a drancovaly a zakládaly požáry. Četné veřejné budovy, kostely, pomníky i celé obytné čtvrti lehly popelem, mezi nimi i hlavní konstantinopolský chrám, bazilika Boží Moudrosti. Vzbouřencům se přitom podařilo nalézt synovce zemřelého císaře Anastasia Hypatia, kterého s jásotem i proti jeho vůli odvedli do hippodromu a tam ho prohlásili císařem. Po této zprávě se Justinián odhodlal uprchnout z města. V soukromém palácovém přístavu už čekala plně vyzbrojená a připravená galéra, kterou měl odplout do Herakleie v Thrákii. Proti tomu se však postavila jeho manželka Theodora, která prohlásila, že buď bude jako císařovna vládnout, anebo jako císařovna zemře. Její rozhodnost zapůsobila. Císařovi vojevůdci Belisarios a Mundus s oddíly germánských žoldnéřů vtrhli ze dvou stran do hippodromu a způsobili tam strašlivou řež. Na třicet tisíc lidí, bez ohledu na to, zda se hlásili k Modrým či Zeleným anebo byli nestranní, bylo v jediném dni pobito. Vzpoura byla potlačena. Téměř třetina města ležela v doutnajících troskách, v cirku a na náměstích se vršily děsivé hromady mrtvol, ale Justiniánova vláda zůstala zachována a zdála se pevnější než kdy dříve.

Hned po potlačení vzpoury přistoupil Justinián k obnově zpusťšeného hlavního města. Dělo se tak podle vypracovaného plánu a za dozoru císařových architektů. Justinián poskytoval stavebníkům finanční podporu a velkorysé daňové úlevy a sám převzal péči o výstavbu veřejných prostranství a objektů. Jeho hlavní péče se však soustředila k postavení nového chrámu Boží Moudrosti (Hagia Sofia), který se měl stát symbolickým projevem moci byzantské říše a přímo ztělesněním ducha Justiniánovy vlády a dokladem její velikosti. Neměla to být pouhá rekonstrukce chrámu vybudovaného o dvě století dříve Konstantinem Velikým, ale stavba koncepcí i provedením zcela původní. K vytvoření tohoto díla zvolil Justinián dva geniální architekty hodné tohoto úkolu: Anthemia z Tralleis a Isidora z Milétu. Nebyli to obyčejní stavitelé. Oba byli zároveň vynikající teoretikové; Isidoros byl jedním z nejlepších matematiků své doby a Anthemios spojoval schopnosti inženýra, které už předtím osvědčil při vojenských úkolech na perské frontě, s důkladnou znalostí mechaniky. Dílo jimi navržené a také uskutečněné technicky překonalo všechny dosavadní stavby a přitom představovalo zcela nový architektonický tvar dovedený k maximální dokonalosti, takže se stal nedostižným vzorem pro všechnu následující byzantskou architekturu. Současníkům i mnoha pozdějším návštěvníkům připadal chrám Boží Moudrosti jako pozemské zobrazení krásy nebes. Sám Justinián, ačkoliv dobře znal projekt a postup stavby soustavně sledoval, když jej uviděl poprvé v dokončeném stavu, stanul ohromen úžasem a potom v narážce na proslulý starověký židovský chrám v Jeruzalémě, zvolal: „Šalamoune, já jsem tě překonal!“

Stavba chrámu Boží Moudrosti byla začata hned po potlačení povstání *Nika!* a dokončena v neuvěřitelně krátké době pěti let, takže mohl být koncem roku 537 slavnostně vysvěcen. V té době byly už hrůzy povstání *Nika!* zapomenuty. Na Západě se zatím vítězně rozvíjela válka s Germány a zasvěcení hlavního chrámu vyjadřovalo nadšení nad obnovou vlády říše nad jejími ztracenými oblastmi.

Jejich získání bylo Justiniánovým cílem od příchodu k moci. Dříve než však mohl k uskutečňování svého programu přistoupit, musel se zabývat situací na východní hranici a dosáhnout mírového urovnání s Persií. Roku 528 vypukla z celkem malicherné příčiny válka, která se rozvinula hned na dvou frontách – v Mezopotámii, kde obě říše sousedily, a v Lazice na severovýchodním pobřeží Černého moře, kde se obě mocnosti snažily rozšířit sféru svého mocenského vlivu. Obě říše byly však v týlu fronty oslabeny vážnými vnitřními problémy. Perský král musel potlačit hnutí mazdakovců, jež z náboženských nepokojů hrozilo přerůst ve vážné sociální bouře, zatímco Justinián musel čelit velkému povstání Samaritánů vyvolanému jeho netolerantní náboženskou politikou. Po delších bojích, při nichž perská vojska jednou pronikla až před hradby Antiochie, byl roku 532 dojednan tvz. „věčný mír“, který v podstatě uznával současný stav poměrů. Peršané si ponechali svrchovanost nad Iberií (dnešní vnitrozemská Gruzie), zatímco Římanům byla přiznána kontrola nad Lazikou; to Peršany fakticky odřízlo od přístupu k Černému moři. Justinián se ovšem zavázal zaplatit Peršanům obrovský jednorázový poplatek 11 000 liber zlata, údajně jako příspěvek na ochranu obou říší před nájezdy barbarských kmenů (tzv. Bílých Hunů) sídlících na sever od Kavkazu. Pro římskou říši to představovalo obrovské finanční zatížení, přesto však Justinián toto řešení uvítal, protože mu uvolňovalo ruce pro jeho zamýšlené akce na západě.

Jeho první úder byl zaměřen proti království Vandalů v severní Africe, kteří ze všech germánských kmenů usazených na římské půdě byli všemu římskému nejvíce nepřátelští. Teprve Hilderich, vnuk strašného Geisericha, který roku 455 vyplenil Řím, zahájil politiku přátelských vztahů s říší. To se však nelíbilo většině vandalských velmožů, kteří jej roku 530 svrhli s trůnu a zvolili za krále Gelimera, který opět obnovil pronásledování katolíků a útlak Římanů. A právě to si vzal Justinián za záminku k zásahu proti Vandalům. Přípravy k němu byly provedeny na veliké základně, nic nebylo ponecháno náhodě. Byla shromážděna armáda čítající 16 000 mužů. Do Afriky je mělo přepravit loďstvo o pěti stech lodí, z nichž bylo 92 těžce vyzbrojených válečných galér a na nichž sloužilo celkem 30 000 námořníků. Byla to největší vojenská výpravav, jaká byla až do té doby z Konstantinopole vyslána. Její vedení bylo svěřeno nejschopnějšímu z Justiniánových vojevůdců Belisariovi.

Belisarios se vypravil z Konstantinopole v létě 533. Cestou se zastavil na Sicílii, jež tehdy patřila Ostrogótům, aby se zásobil a provedl nezbytný průzkum. Mezitím římsští agenti vyvolali nepokoje ve vandalském zázemí. Vzpoura na Sardinii upoutala většinu vandalského vojska, zatímco král Gelimer sám se s hlavní silou své armády vypravil potlačit vzpouru v hraniční oblasti svého království. V této situaci se Belisarios bez jakýchkoli potíží vylodil na africkém pobřeží a krátce na to v bitvě

nedaleko Kartága porazil vandalskou armádu. 15. září slavnostně vstoupil do města. Gelimer se stáhl do vnitrozemí a shromáždil síly k další bitvě, k níž došlo o tři měsíce později. I v té však Belisarios germánské vojsko úplně rozdrtil a Vandalové záhy jako etnický celek zcela zmizeli. Afrika byla zase římská.

V polovině roku 534 se Belisarios na císařův příkaz vrátil zpět do Konstantinopole s obrovskou kořistí. Nejcennější kořistí byl však sám Gelimer, který se předtím Belisariovi vzdal. Justinián Belisariovi dovolil projít městem po zvyku dávných římských vojevůdců v triumfu, v němž královský zajatec s ostatními vandalskými velmoži představoval nejpozoruhodnější podívanou. Justinián se ke Gelimerovi zachoval velkoryse. Věnoval mu bohaté statky v Galatii v Malé Asii, kde někdejší král prožil v pohodlí zbytek života. Poměry v Africe nebyly ovšem ještě ani zdaleka uklidněny. Mezi vojenským vítězstvím a skutečnou pacifikací byl značný rozdíl. Belisariův nástupce Solomon musel potlačit rozsáhlé povstání a pak ještě po řadu let svádět boje s berberskými kmeny. Ale Justinián podnícen úspěchem připravoval už novou a ještě větší výpravu. Jejím cílem nebylo nic menšího než dobytí Itálie.

Ta byla od konce 5. století v moci Ostrogótů. Až do roku 526 v ní vládl král Theodorich, který se projevil jako schopný a skutečně osvícený panovník a v ostrogótském království dosáhlo soužití Germánů s římským obyvatelstvem nejharmoničtější podoby. Theodorich vedl svůj dvůr zcela v římském stylu a římské obyvatelstvo, jež sice muselo přenechat germánským dobyvatelům třetinu svých majetků a důchodů, mohlo nadále žít vlastním způsobem života. Největší latinští duchové té doby, filosof Boëthius a polyhistor Cassiodorus, patřili k předním Theodorichovým rádcům a úředníkům. Theodorich vládl sice zcela nezávisle, ale stále uznával císaře v Konstantinopoli jako nejvyššího vládce jediné říše. Koncem jeho vlády se ovšem jeho vztah k římské aristokracii narušil. Pro podezření ze zrady, ve skutečnosti neodůvodněné, dal zatknout a popravit filozofa Boëthia (který právě ve vězení napsal svůj proslulý spisek „O útěše z filozofie“, poslední dílo antické filozofie vůbec). Theodorich záhy svého činu litoval. Nešlo však jen o ojedinělý případ, ale o výraz narůstajících rozporů mezi římským obyvatelstvem a gótskými předáky, jejichž většina stále neliběji nesla postupující romanizaci germánské společnosti.

Tyto rozpory se ještě vyhroutily po Theodorichově smrti roku 526, kdy vládu převzala jeho dcera Amalasuintha jako regentka ve jménu svého nezletilého syna. Ta otevřeně podporovala římskou stranu a zahájila přímá jednání s Justiniánem a dokonce posléze projevila ochotu se mu podrobit. To proti ní vyvolalo v gótském táboře vzpouru. Roku 534 byla zavražděna a Gótové si zvolili novým králem Theodahada, který slíbil prosazovat politiku germánské nadvlády. Tyto události poskytly Justiniánovi záminku k intervenci, kterou stejně zamýšlel.

Roku 535 se Belisarios vypravil proti Itálii. Zprvu se zdálo, že opět půjde o bleskovou válku bez většího krveprolití. Sicílie padla bez bitvy. Aniž by narazil na jakékoli příkážky, vyloďil se Belisarios v jižní Itálii a táhl na sever. S prvním odporem se setkal až v Neapoli, kterou římské oddíly po krátkém obléhání dobyly

a bezohledně vyplenily. Ve snaze ušetřit Řím podobného osudu začal papež Silverius tajně vyjednávat s Belisariem a po příchodu jeho vojska před hradby se město vzdalo. Pod dojmem těchto zpráv však došlo v gótském vojsku ke vzpouře. Neschopný Theodahad byl sesazen a zabit a místo něho zvolen králem Vitigis, který se opevnil v Ravenně a odtud zahájil protiútok. Belisarios byl se svým vojskem obklíčen v Římě a musel s krajním vypětím všech sil čelit obléhání, které trvalo déle než jeden rok. Prokopios, Belisariův poradce a největší historik Justiniánova období, který se italského tažení, stejně jako předtím afrického, osobně zúčastnil, plasticky vylíčil, jakému strádání byli obležení římsí vojáci stejně jako obyvatelstvo vystaveni. Teprve, když císař vyslal do Itálie další pomocné oddíly, zatímco jiná římská armáda měla odlehčit gótskému tlaku na Řím operacemi v jejich týlu v Dalmácii, a když nakonec v gótském táboře vypukla epidemie, museli Gótové pokus o dobytí Říma vzdát. Pokoušeli se s Belisariem vyjednávat a nabízeli předat Římanům Sicílii a jižní Itálii s tím, že jim zůstane sever a střední část země. Belisarios však pokračoval soustavně v ofenzivě proti nim, i když průběh bojů byl komplikován rivalitou římských velitelů, kteří sledovali vlastní zájmy a odmítali plnit jeho příkazy. Nicméně na začátku roku 540 oblehl Vitiga v Ravenně a po delším vyjednávání jej přiměl ke kapitulaci.

Zatímco na západě válka s Góty zdánlivě dospěla k vítěznému završení, porušil na začátku roku 540 perský král Chosroes „věčný mír“ a vtrhl na římské území. Jako záminku využil stížností jak svých arabských vazalů, tak arménských uprchlíků na útlak ze strany Římanů, který byl v rozporu s podmínkami mírové smlouvy; jeho hlavní pohnutkou však byla snaha využít oslabení římské říše vyčerpané válkami s Germány k rozšíření vlastní moci, zejména na černomořském pobřeží, a pak hlavně k získání kořisti. To potvrdil průběh války. Perská vojska se přímo přelila přes východní římské provincie — Mezopotámii, Sýrii a Palestinu — a zanechala za sebou strašnou spoušť. Všechny cenné věci, jež bylo možno odnést, se staly jejich kořistí, desetitisíce obyvatel těchto oblastí byly odvedeny do zajetí. Co nebylo možno uloupit, bylo systematicky ničeno. V červnu 540 oblehli Peršané hlavní město Sýrie Antiochii. Občané prostřednictvím stran v cirku zorganizovali obranu; ta se však i vzdor jejich hrdinství zhroutila, když vojenská posádka o síle šesti tisíc mužů vyslaná tam Justiniánem na pomoc hned po začátku bojů uprchla. Peršané Antiochii bezohledně vyplenili, všechny obyvatele, kteří přežili, odvedli s sebou a veškeré budovy programově systematicky zničili. Z třetího největšího města říše, nazývaného pro svou výstavnost „perla Východu“, zbyla jen obrovská suť kamenných trosek. Chosroes tak chtěl před všemi národy v této oblasti okázale demonstrovat převahu perské moci a římská prestiž na východě skutečně nesmírně utrpěla. Justinián sice v následujícím roce poslal na východ Belisaria, ale jen s nedostatečnými silami. Válka se s přestávkami vlekla ještě po více než tři roky, ale bez větších úspěchů pro Římany. Naopak na jaře 542 Chosroes znovu podnikl tažení do severní Sýrie. Nakonec na začátku roku roku 545 obě strany uzavřely mír, který měl trvat pět let a který opět v podstatě uznával status quo. Jeho podmínkou

ovšem bylo, že se Justinián zavázal platit Persii poplatek ve výši 400 liber zlata ročně, splatný ovšem na celé pětileté období předem (tedy 2 000 liber), opět údajně jako příspěvek na udržování perských posádek na Kavkazu chránících obě říše.

Justiniánova ochota k tomuto uspořádání věcí byla způsobena především obnovením války v Itálii. Poražení Gótové se nechtěli vzdát. Roku 542 si zvolili za svého nového krále Totila a ten zahájil proti Římanům novou ofenzívu. Přenesl nejprve těžiště bojů na jih, zmocnil se Beneventa a pak i Neapole a potom soustavně postupoval na sever. Zakrátko v římské moci zbyla jen Ravenna a několik dalších opevněných měst. Na konec roku 545 Totila oblehl Řím a o rok později se mu ho podařilo dobýt. Totilův úspěch byl podmíněn dvěma příčinami: jednou byla skutečnost, že římské vojenské síly, které mu měly čelit, byly naprosto neadekvátní úkolům na ně kladeným. Justinián sice poslal do Itálie opět Belisaria, ale s nedostatečným počtem vojáků a bez finančních prostředků. Druhou příčinou byl obratný Totilův politický postup. Dokázal získat na svou stranu podstatnou část římského obyvatelstva. Neorientoval se na bohaté senátory, ale na příslušníky středních vrstev – řemeslníky, obchodníky, drobné zemědělce, kteří válkou nejvíce trpěli, a těm poskytoval co největší výhody. Získal v nich značnou oporu a to mu umožnilo vzdorovat římským vojskům po několik let a roku 550 se dokonce po druhé zmocnil Říma, který předtím byl Belisariem donucen opustit.

Průběh války doznal definitivního zlomu až v následujícím roce, kdy byl vrchním velením pověřen eunuch Narses, který jediný z římských vojevůdců mohl svými schopnostmi i neochvějnou oddaností císaři čelit Belisariovi, ale jemuž Justinián svěřil mnohem větší prostředky, než jaké měl kdy Belisarios k dispozici. Díky tomu, ale také zásluhou skvělé strategie se mu podařilo Góty zatlačit a v dubnu 552 jim pak u Busta Gallorum v Toskánsku zasadil zničující porážku. V bitvě padlo na šest tisíc gótských bojovníků a mezi nimi i sám král Totila. Gótský odpor pak na ojedinělých místech trval ještě po následující dva roky, ale to byly už jen ohníčky vzpoury, které se Narsovi podařilo bez větších potíží potlačit. Roku 554 mohl Justinián vyhlásit tzv. *pragmatickou sankci*, kterou obnovil římskou civilní správu v Itálii a určil její zásady. Měly být obnoveny poměry panující před utvořením gótského království, což v podstatě znamenalo obnovení vlády římské statkářské aristokracie, navrácení půdy původním vlastníkům a utužení otrokářských vztahů. Přibližně v téže době se římským vojskům podařilo opanovat i část visigótského království v Hispánii a nastolit tam Justiniánovu vládu. Římská provincie zaujímala sice jen část iberského poloostrova (od pobřeží po řeku Guadalquivir na severu), nicméně Justiniánovy državy sahaly zase od Eufratu až po Atlantik a římská říše mohla opět považovat Středozevní moře za své vlastní, za *mare nostrum*.

Zdálo se, že Justinián dosáhl cílů, které si vytýčil. Římské impérium bylo obnoveno. Ovšem tato skvělá stavba stála na velmi slabých základech. Dlouhé války na západě říši ekonomicky strašně vysílily. Neméně nákladný byl mír na východní hranici, vykoupený jen obrovskými částkami zlata, které se Justinián

zavázal platit perskému velekráli. A to nebyly jediné poplatky, které císař posílal do zahraničí. Celá jeho koncepce výbojů na západě byla založena na politice vykoupit si mír na východě za každou cenu. Proto posílal pravidelně velké částky různým barbarským kmenům, aby je odradil od vpádu na římské území. Jiným prostředkem, který je měl zamezit, byla soustavná stavba pohraničních pevností po celé severní hranici říše. Byl to prostředek značně nákladný a málo účinný, protože byl nedostatek lidí i peněz na to, aby tyto pevnosti mohly být trvale účinně hájeny, a v případě nenadálého útoku nemohly proto splnit svou funkci. Ohromné částky odčerpávala nejen Justiniánova diplomacie, ale i velkolepá nádhera jeho dvora stejně jako jeho stavby, z nichž chrám Boží Moudrosti byl sice stavbou nejkrásnější a nejnákladnější, ale zdaleka ne stavbou jedinou. Historik Justiniánových válek Prokopios z Kaisereie napsal také spis o jeho stavbách, který sestává z osmi knih a přitom je nevylicil všechny.

Byly to obrovské finanční nároky, které těžce doléhaly na obyvatelstvo říše. Velké jmění zanechané císařem Anastasiem spotřeboval Justinián během krátké doby. Zahraniční obchod říše byl trvale pasívní. Císař se tomu pokoušel čelit zejména tím, že se snažil najít nové obchodní cesty, aby se vyhnul nákladnému a politicky nejistému perskému prostřednictví v obchodu s východem, odkud byly do Byzance přiváženy zejména luxusní výrobky. Jediným významným úspěchem v tomto směru však bylo zavedení výroby hedvábí v Byzanci. Hedvábí představovalo prestižní oděv a hrálo nesmírnou roli v dvorském ceremonálu, státní reprezentaci a konečně i v styku s okolními národy. Římané museli hedvábí dovážet až z Číny, a to vesměs přes Persii. Teprve v době Justiniánovy vlády se dvěma mnichům podařilo propašovat z Číny závitky bource morušového a potom v Řecku a na Sicílii úspěšně zavést výrobu hedvábí. Tím se byzantská říše aspoň v tomto ohledu zbavila závislosti na cizím dovozu a naopak mohla využívat vlastních výrobků nejen v domácí ekonomice, ale i k záměrům své zahraniční politiky. To se však projevilo spíše až v pozdějším období a byl to také jen jeden dílčí, byť i významný úspěch. V celku však bylo nutno hradit trvalý schodek v bilanci obchodu se zahraničím vývozem velkých částek zlata, což těžce dopadalo na bedra daňových poplatníků.

A přitom při stále rostoucích finančních potřebách a tím i nárocích římského státu na jeho obyvatelstvo se právě v Justiniánově období zdroje státních důchodů trvale zmenšovaly. Příčin bylo několik. V 6. století bylo území byzantské říše vystaveno nezvyklému množství přírodních katastrof. Byla to četná zemětřesení, jež postihla rozsáhlé oblasti a poničila celá města, jako např. Antiochii či Laodikeiu. Velká sucha či zase záplavy kobylek způsobily neúrodu a tím i hladomory. Je dlužno říci, že císař se snažil obyvatelstvu pomáhat, ať už přímou finanční podporou či zejména prominutím daní na určitou dobu. To ovšem vedlo zase k snížení státních příjmů, jež už tak samy o sobě nestačily obrovským nárokům armády a dvora a byly pak vyrovnávány zvýšenými daněmi. Nepomohlo císařovo úsilí o spravedlivé rozdělení finančního zatížení, protože cílem všech jeho reforem

a jeho zákonodárství bylo docílit, aby všichni poplatníci pravidelně dostali všem svým povinnostem, jež trvale rostly. Byl to začarovaný kruh, který jen soustavně zvyšoval sociální napětí ve společnosti a vyvolával nespokojenost všech společenských vrstev.

Nejkatastrofálnější důsledky měla však epidemie dýmějového moru, který roku 541 vypukl v Etiopii a rychle se rozšířil po celém Východě. Právě probíhající válka mezi Byzanci a Persií značně přispěla k jeho prudkému rozšíření a v létě roku 542 mor dostihl samotnou Konstantinopol. Historik Prokopios, který tam byl právě přítomen, plasticky líčí hrůzy této pohromy. Denně umíralo pět a později až deset tisíc lidí. Jestliže říká, že za tohoto moru počet obyvatelstva Konstantinopole klesl na méně než polovinu, může v tom být určitá rétorická nadsázka; ovšem odhady moderních historiků se vesměs shodují v tom, že populační ztráta činila při nejmenším třetinu. A nešlo jen o samo hlavní město. Tento velký mor zasáhl téměř celé území říše, řada měst zůstala téměř vylištěna a některá už ani nebyla obnovena. Přitom se tyto epidemie, ať už v lokálním měřítku či na území celé říše, v následujících letech vícekrát opakovaly. Ztráty na lidech i na ekonomickém potenciálu zřejmě byly hroznivé, a to právě v období, kdy na ně ambiciózní politika císaře Justiniána kladla nebývalé nároky.

Když Justinián roku 565 umíral, byla římská říše obnovena téměř ve svých někdejších hranicích a nebylo státu, který by se jí velkolepostí i mocí mohl rovnat. Ale přesto to byla příliš křehká stavba, jejíž vnitřní možnosti byly napnuty a vyčerpány až do krajnosti, nepřipravená čelit vážnějšímu nárazu z vnější. A ten se už zatím chystal ze dvou stran, aby téměř ohrozil samé základy její existence.

Zrod středověké Byzance

Doba krize, proměn a zvrátů

Justiniánovi se podařilo obnovit svrchovanost impéria na všech březích Středozemního moře, které se tak opět stalo mořem římským, *mare Romanum*. Nicméně územní restaurace někdejší římské říše, které císař podřídil všechny zájmy státu i obyvatelstva, nemohla vyvolat nový vzestupný vývoj. Hlavní důvod tkví v tom, že impérium nemělo pevný základ ani v hospodářském a společenském zřízení, ani ve správních a vojenských organizacích. Sociální vztahy, systém státní správy i námezdní vojsko byly dědictvím pozdní antiky a jevíly příznaky postupujícího rozkladu. Tento proces urychlovala a prohlubovala těžká hospodářská krize, které říše, finančně vyčerpaná válkami o obnovu impéria, na sklonku Justiniánovy vlády propadla.

Nespokojenost a neklid obyvatelstva nacházely výraz v prudké reakci proti absolutní moci císaře. Projevovaly se zejména na konci 6. století ve zvýšené aktivitě demů, v jejichž řadách hrály úlohu i lidové složky velkých byzantských měst. Ve srážkách straníků Modrých a Zelených v hippodromu se v Konstantinopoli nejednou vybíjely sociální a náboženské rozpory, které byly živnou půdou vnitřních bojů podlamujících autoritu státu. Za této situace rostl politický význam senátu na úkor císařovy absolutní moci. V chaotické době, která nadcházela a která trvala i v 7. století, si senát udržel značný vliv. Mimo hlavní město byla centrální moc oslabována odstředivými tendencemi velké pozemkové aristokracie. V armádě se všeobecná krize projevovala úpadkem kázně a vzpourami, zaviněnými neschopností vlády zajistit vojsku pravidelné vyplácení žoldu. Ačkoliv Justiniánovi nástupci – Justinos II. (565–578), Tiberios I. Konstantinos (578–582) a zvláště Maurikios (582–602) – měli dostatek energie a státnické i vojenské zkušenosti, byzantská vláda čelila jen s nejvyšším vypětím vnitřnímu rozkladu i náporu nepřátel v Evropě i v Asii.

Vidina obnovení někdejší římské říše se za této situace rychle rozplývala. Itálie, kterou byzantská vojska dobyla zpět od Ostrogótů roku 555, se stala již roku 568 do značné míry kořistí Langobardů, kteří se zmocnili velké části jejího území na severu a odtud rozšířili postupně své panství do středu země, kde ovládli Spoleto s okolím, a na jihu trvale obsadili oblast Beneventa. Také severní Afrika, zaujímající zhruba dnešní Tunisko s centrem v Kartágu, byla stále znepokojována nájezdy berberských kmenů. Velmi slabé bylo postavení Byzance i ve vzdáleném Španělsku. Hlavní město této provincie Cordobu dobyli Visigóti zpět zprvu na kratší dobu